

«Los tres reyes de Oriente», una versió castellana del poema de Carles Riba signada per Jesús Massip l'any 1957

Ramon Farrés

Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Traducció i d'Interpretació
Edifici K
08193 Bellaterra (Barcelona)
ramon.farres@uab.cat

Presentació

L'any 1956, l'editorial Insula de Madrid va publicar una extensa mostra de l'obra poètica de Carles Riba, en edició bilingüe, sota el títol *Obra poética. Antología*. El volum presentava poemes dels dos llibres d'*Estances*, les *Tres suites* i les *Elegies de Bierville* completes, una selecció de *Del joc i del foc* i de *Salvatge cor*, a més d'un poema aleshores inèdit, «Els tres Reis d'Orient», que va acabar formant part del llibre *Esbós de tres oratoris*, publicat un any més tard. Les versions castellesanes van anar a càrrec de Paulina Crusat i Rafael Santos Torroella, excepte les de les *Elegies de Bierville*, que eren les que Alfonso Costafreda ja havia publicat el 1953 (també les de Santos Torroella del llibre *Salvatge cor* eren una reedició).¹ La traducció d'«Els tres Reis d'Orient» va anar a càrrec de Crusat, que a més era la destinatària, com a màxima promotora de l'antologia, de la carta de Riba que va servir de pròleg a l'edició.

Jesús Massip (Roquetes, 1927), que havia conegut personalment Riba el 1955, va publicar l'abril de 1957 un article a la revista de Tortosa *Gèminis* —que ell mateix dirigia juntament amb Gerard Vergés— titulat «Con la poesía de Carles Riba», en el qual comentava l'antologia d'Insula i feia un parell d'observacions crítiques a la traducció de Crusat d'«Els tres Reis d'Orient» (v. *infra*, a la «Nota del traductor»)². Aquesta insatisfacció amb la traducció de Paulina Crusat va provocar que Massip decidís fer-ne la seva versió alternativa, que havia restat inèdita fins avui. El traductor ha accedit a publicar-la ara, després de revisar-la, i ha escrit expressament per a aquesta ocasió una nota introductòria.

1. Pel que fa als detalls de l'elaboració d'aquesta antologia, vegeu BACARDÍ, Montserrat. «Les traduccions de la poesia de Carles Riba al castellà». A: BACARDÍ, Montserrat (ed.). *Actes del Segon Congrés Internacional sobre Traducció*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 1997, p. 425-435.
2. MASSIP, Jesús. «Con la poesía de Carles Riba». *Geminis*, 33 (juny 1957), p. 3.

Nota del traductor

Vaig conèixer personalment Carles Riba massa tard. Havíem sofert el genocidi cultural franquista, «espanyolitzats» sense fissures, amb una sola llengua de cultura, la castellana, prohibida la nostra. I específic de cultura, perquè naturalment la llengua del carrer no podien suprimir-la tot i l'intent dels cartellats a totes les oficines públiques: «Habla el idioma del imperio». Per als qui podíem somiar fer de la llengua un ofici, el genocidi lingüístic era prou evident. Davant nostre una paret serrada. Sort en teníem de mossèn Manyà, que, sota la docència de la religió obligatòria, ens ensenyava voluntariosament llengua, i filosofia, i la història més recent del país alhora; així anàvem fent forat al duríssim mur feixista, donant sentit a una infància que la guerra del 36 havia escapat d'un cop tràgic i intel·ligible per als nostres 10 anys.

Havíem après els cants dels soldats catalans, i molt poc després els dels italians derrotats a Guadalajara (vencedors a casa nostra), que ens havien confós del tot. Mentre les milícies catalanes anaven a l'Ebre cantant «amb fúria i disciplina / enfonsarà a l'abisme / el criminal feixisme / l'exèrcit popular...», els italians descansaven als pobles de la Terra Alta amb crits de «Per Benito Mussolini il fascismo trionfarà, ritornerà! Giovinezza, giovinezza... Salve o popolo d'Italia...». L'any 1952, ja una mica refets, havíem emprès l'aventura de *Gèminis*. I molt poc després coneixíem Carles Riba, i amb ell J. V. Foix, Marià Manent..., que ens havien estat negats feia més de quinze anys.

Entre els molts records que tinc de Riba, amb el poc temps que vam tenir per aprofundir una amistat, hi ha, pel que avui ens importa aquí, tres dedicatòries de llibres conseqüència de la traducció d'«Els tres Reis d'Orient».³ A l'edició antològica castellana feta en ocasió dels 60 anys de Carles Riba, publicada per Insula (Madrid, 1956), la dedicatòria, datada el 18 de juny del 1957, fa referència a la meva esmena a la traducció: «Per a Jesús Massip, poeta, que tan lúcidament i afectuosament ha comentat aquest recull». Efectivament, al número 33 de *Gèminis* (juny de 1957) vaig publicar «Con la poesía de Carles Riba» (no oblidéssim que no se'n permetia publicar res en la nostra llengua que no fos escrit en vers) i feia referència a la traducció del poema «Els tres Reis d'Orient» que apareix publicada a l'*Obra poética* de Riba que acabem de citar. Segurament molt poc després, en una altra dedicatòria a la traducció castellana de les *Elegies de Bierville* (Madrid, 1953), Riba insistia: «Per a Jesús Massip, poeta, crític molt sensible de les traduccions que s'han fet dels meus versos, afectuosament.» I encara en publicar l'*Esbós de Tres Oratoris* (Barcelona, 1957), escriu en la dedicatòria datada el maig de 1958: «I és per cada acte meu que la Vida em depura / i en cada

3. Un exemple en la traducció que citem diu en l'original: «...entenen que és de llei / que sobre un Fill de Rei, a tres reis, sigui el rei / qui procuri notícia», i la traducció: «...entienden que es de ley / que sobre hijo de Rey, a Reyes sea el Rey / quien procure noticia». El ball de majúscules («hijo» on diu «Fill» i tots els «Reis» en majúscula) fan el text intel·ligible. El que diu el text és que sobre un Fill de Rei (Jesucrist) sigui un rei (Herodes) que als tres reis (mags) procuri notícia. La nostra traducció, fidel a l'original, diu: «...entienden que es de ley / que sobre un Hijo de Rey, a tres reyes, sea el rey / quien procure noticia».

mot tallat a la Seva mesura.» Són dos versos del poema «Llàtzer el ressuscitat». Carles Riba havia llegit a Tortosa («arrel de la meva sang segles amunt», com li agradava de dir cada vegada que en parlava) el poema «Llàtzer el ressuscitat», de l'*Esbós de Tres Oratoris*, el 28 de maig de 1958. I destacava així la il·lusió que li havia fet tornar a Tortosa després de més de vint anys, i lligava al mateix temps la saviesa poètica dels seus versos amb les llargues converses que havíem tingut sobre tantes coses.

Una altra dedicatòria (a *Més els poemes*, Barcelona, 1957): «El poema, com a forma realitzada, és la defensa de la nostra vida contra la poesia...». Riba va morir un any després, imprevisiblement, no sense deixar-me una carta (de les darreres que devia escriure, si no la darrera, amb una afirmació contundent com si sabés que seria l'última), que jo vaig publicar en part a la necrològica del número 40 de *Gèminis* (juliol de 1959). La carta porta la data del 4 de juny de 1959. Jo li havia anunciat la meva visita al final de mes, i el 12 de juliol va morir inesperadament. «De moment no em puc estar de dir-li com la seva lletra m'ha commogut i m'ha confortat... El que en situacions d'aquesta mena és inútil és, en tot cas i solament, la modèstia. Jo em sento orgullós d'haver rebut la seva professió de fe: estigui-ho vostè d'haver-la feta!» Ja no vaig tenir ocasió de tornar sobre la matèria (literària, i fins i tot política) objecte de les nostres converses de paraula i per escrit. La gèlida mort havia estroncat definitivament la nostra comunicació, però la modèstia s'havia tornat orgull i diria que li he continuat sent fidel.

Jesús Massip

Los tres reyes de Oriente

Duermen los tres bajo una sola capa;
 han comido, han bebido,
 de sabio corazón, beatamente, han reído
 con camelleros y bufones en la bancada de la etapa.
 Por cada noche, inconfortable puente,
 pasan a un nuevo día con paciencia de reyes;
 y un poco de su oculta sapiencia
 cae en el tiempo oscuro que corre bajo el sueño.
 Más de dos lunas, tal vez no bien contadas
 —día vendrá en que no contarán—
 y habrán así abolido en sus miradas
 la tristeza de estar siempre pendientes
 de números, palabras, sabidos de antemano.
 Las estrellas habían, hasta ahora,
 dado la cifra yerta de un destino, un estilo,
 o presidido una vigilia clara;
 esta estrella, sin ser ciertamente gentil,
 atrae extrañamente, como un amor que ampara
 aparentando que nos hurta la cara.
 Los tres van de camino, no obstante en solitario,

con humanas imágenes que, brucas, obsesionan
 desde el tiempo extinguido y dulcemente ceden...
 Tierra yerma flanquea el hondo río.
 Los camelleros hablan por lo bajo,
 los secretarios abominan
 sin saber dónde va tanta esperanza.
 Dios —no obstante— es un puro comienzo a cada instante.
 Lo aprende quien recuerda
 camino del principio, no del laxo futuro;
 no movido el recuerdo por un triste conjuro,
 sino por un sentido que estrella y paso acuerda.
 Y prosiguen los tres extraños a la idea,
 sencillamente recordando:
 caras, voces nocturnas, junto a un fuego que expira,
 súbitas manos que señalan, sin saber qué, a lo lejos,
 un destello de sangre entre una seda vaga,
 unos dientes orantes sobre un puño;
 y sobre todo, ojos: de niños ofendidos, de parteras
 no cerradas aún, ya sonrientes,
 de soldados traídos por la guerra a la era, inocentes
 del viento en las banderas;
 los ojos del herido olvidado entre muertos...
 Tantos y tantos ojos desatendidos hasta ahora, en los recuerdos.
 Todos, se les revela ahora,
 buscaban extraviados en el aire, la epifanía
 del Rey que siempre salve, y a los pobres primero,
 los pobres, que se apiñan como animal que bala.
 Tierra triste a lo largo de aquel río constante.
 Los tres caminan, recordando.
 Hasta que llega el monte bajo,
 los olivos polvorientos y alguna torre antigua,
 oscura, coronando un poblado y un cerro.
 La línea de las nieves queda lejos, fantástica.
 Y debe estar después del horizonte
 la viva mar, si el aire es aquí más ligero.
 Esperan encontrar gente de imperio,
 informada y abierta; mas no es así;
 son ellos el misterio
 que ha cruzado desiertos para adorar a un niño
 hijo de Rey, libertador
 —quien guiado lo busca ¿no ha de hallarlo a la postre?—.
 Muchos se turban; otros sonríen socarrones;
 un secretario anota, cargando la cursiva,
 que este viaje resultó un fracaso.
 Y en la noche de perros del suburbio, mientras huelga
 por las tabernas y burdeles
 la tropa del cortejo, ellos,
 los tres, consultada la capa que les cubre,
 entienden que es de ley

que sobre un Hijo de Rey, a tres reyes, sea el rey
quien procure noticia.
Y se la sirve el rey, con tan rico soporte
de profético informe
que no hallarán malicia.

Es delgada y sin sol la última tarde. La estrella
es traslúcida en ella, ya sin apenas cielo
para el declive. Los tres en caravana:
han comido, han bebido
en la mesa real, cortésmente, han reído.
Se les da el campo abierto, dulce medida humana.
Llegan, con el crepúsculo, al poblado.
Se detiene la estrella encima de una casa —la casa:
entre el campo y la estrecha calleja—
designada en el fijo fulgor de la alta brasa.
Junto a la casa, y bajo el restallido de los brotes
de la copiosa higuera, un pozo y la mujer
que saca el agua y que les mira a todos de una vez,
acogiendo en un puro lenguaje que no suena.
Y entra sin prisa, y sale con el Hijo,
se sienta en el umbral. ¡Cuán fácil todo!

Los secretarios a partir de ahora
dejarán que se cuente todo de viva voz,
de hombre que ha visto a hombre que verá porque cree;
y valdrá el testimonio por milenios.
Y aun cuando no lo hicieron por escrito,
es sabido que el Hijo se enderezó de pronto
arrastrando las manos sujetas a su pecho;
y pareció que toda la ciega vida derramada
se alzó desde los tiempos para tomar con Él su poder y sentido
—eternos como el Verbo que fue Luz al ser dicho—.
Y ya todos comprenden lo que es vida en la vida,
lo que es vida en la muerte. Un camellero grita,
el otro tensa de rutina la brida del camello;
el rey negro pregunta al blanco con los ojos; el rubio,
tan vehemente cuanto rey caviloso,
se prosternó, con los brazos abiertos como uno que abraza
e intercambia secretos. Y sereno, con traza
de mayordomo que prepara una mesa de rico,
ante la madre tiende, sobre el liso albarizo,
la capa que les diera su misterioso abrigo
—que empieza a hacerse vieja—;
y hace volcar en ella su tesoro:
gemas, perfumes y oro.
Y vienen niños de las puertas:
y salen uno a uno, también a borbotones,
pero no como locos

sino discretamente: y por las sendas tortuosas
del campo suben más; también de las ciudades
de todos los países;
y del fondo desnudo del tiempo aún no contado
se les unen con rostros de antemano precisos:
descalzos o ataviados
príncipes de retablo;
los hay blancos, oscuros; perfectos y uniformes
y los hay encogidos por jorobas futuras;
amarillos de hambre, lustrosos como bestias
cebadas para el lardo;
están los de Judea y los del mundo entero,
y en una esquina, con su habla gentil, los catalanes.
Todos están allí en un círculo inmenso
infantados de nuevo por la madre infantina,
todos circundan el tesoro
para compartirlo con el Hijo inclinado
sobre el perfume y las piedras y el oro.
Y el niño de ojos hermosos que fui, también estaba
y me acuerdo de todo:
cómo probé con todos, al reclamo del nombre,
la mirra que amarguea con aroma extranjero.
Y tengo bien guardada, pero perdí la llave,
una turquesa dura, única por su azul;
y también un rubí, ciertamente una chispa
de la sangre divina; y ahora que envejezco,
no me lo miro nunca, rojo sobre el anillo,
sin verter una lenta lágrima taciturna.